

Perivojna arhitektura

ČIMBENIK PREPOZNATLJIVOSTI I VRSNOĆE JAVNOG PROSTORA

Živimo u doba kada se planiranje, očuvanje, obnova, unaprjeđenje i izvedba javnih prostora u gradu ne događaju lako i često. Za svaki i najmanji javni prostor mora se izboriti i uložiti veliki napor i struke i građana. Je li to uvijek bilo tako? Mora li tako biti? Koje su prednosti i dobrobiti javnih prostora u gradu, posebice javne perivojne arhitekture? Je li sve dobro i uspješno iz prošlosti i nedavne prošlosti zaboravljeno? Zar doista mislimo da nas prošlost ne može ničemu naučiti ili barem potaknuti na suvremena razmišljanja na tragu kontinuiteta? Jesu li doista poduzetnički način razmišljanja i novac jedini ili najvažniji pokretač razvoja, ugone i ljepote grada? Ta su pitanja potaknula razmišljanja o javnim prostorima u hrvatskim gradovima.

**MLADEN
OBAD
ŠČITAROCI,
BOJANA
BOJANIĆ
OBAD
ŠČITAROCI**

Tijekom 19. i 20. stoljeća bili su planirani i izvedeni brojni i raznoliki tipovi javnih vanjskih prostora, posebice javnih perivoja. Prošlost nam ne služi samo tome da bismo utvrdili kako je *nekoć bilo a sada se spominja*, već da u njoj prepoznamo trajna načela koja je moguće primijeniti danas i ubuduće uz potrebno osuvremenjivanje i nadgradnju. Ne kreće se stalno ispočetka. Zaostajanje je neminovno ako se mudro i razborito ne koriste dosadašnja znanja i iskustva. Zanimljivo bi i poučno bilo utvrditi koliko je javnih prostora u gradovima u zadnjih 30 ili 50 godina planirano, koliko izvedeno, a koliko planski ukinuto. Percepcija je da je vrlo malo novoga izvedeno, nešto više se obnavlja naslijeđeno, a da se planirani javni prostori stalno smanjuju bez ozbiljnih i opravdanih razloga. Istodobno se povijesni identitetski javni prostori, posebice perivoji, neprimjereno koriste i naočigled uništavaju pod izgovorom povećanja turističke atraktivnosti i povećanja gradskih prihoda uslijed najma javnih prostora. Kada se shvati da su učinci zanemarivi u odnosu

ŠETALIŠTE NA ZRINJSKOM TRGU, ZAGREB, 1908.;
FOTO: IZ FONDA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

na nastala oštećenja nasljeđa, bit će kasno jer novca za obnovu više ne će biti. Veliki se novac u turizmu zarađuje na račun nasljeđa, a nasljeđu se ne vraća ništa ili tek simbolično. Što će biti kada se to nasljeđe uništi i kada ono više ne bude resurs niti zanimljivo turističkoj industriji i za turističko korištenje? Napustit će ga, zauzimat će nove prostore, a ove će uništene ostaviti gradu i građanima da ih obnavljaju. Takav pristup ne slijedi načela potrajnosti ili održivosti, a upravo je održivost postala suvremena floskula, premda je dobro poznata još od antičkoga doba.

PERIVOJNA ARHITEKTURA

Razmišljanje o javnim prostorima u ovom osvrtu usmjereno je prvenstveno na javnu perivojnu arhitekturu. Ta je tema ionako dovoljno široka pa joj ne treba još dodavati trgove, ulice, gradske šume, pejzažne obalne površine (uz more ili rijeke) i brojne druge tipove pejzaž-

nih prostora koje nalazimo ili planiramo u gradovima.

Što su perivoji, koja je razlika u odnosu na vrtove i parkove? Katkada ih koristimo kao istoznačnice, ali postoje razlike. Perivoj može biti i vrt i park. Vrt može biti perivoj, ali nije park. Park nije ni vrt ni perivoj. Vrt u hrvatskom jeziku najčešće ima značenje povrtnjaka i vrta uz obiteljsku kuću, premda su udomaćeni nazivi *botanički vrt* i *zoološki vrt*. Park/*parc* je izvorno francuska riječ kojom su se u srednjovjekovno i renesansno doba nazivale lovačke šume, a kasnije se ta riječ počela rabiti za planirane i projektirane pejzažne površine u gradu te se proširila i u druge jezike. Međutim, značenje riječi park je različito, pa se u hrvatskom jeziku parkom nazivaju najrazličitiji prostori – nacionalni park, park prirode, regionalni park i memorijalni park, ali također vozni park i tehnološki park, što je bitno različito od perivoja. Hrvatski jezik od 16. stoljeća poznaje riječ

PARK MAKSIMIR, ZAGREB, 1902.; FOTO: IZ FONDA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

perivoj kao treću mogućnost za pejzažne površine. Ono što ga razlikuje od parka i vrta jest umjetnička i kreativna ambicija – perivoj je doslovno arhitektura u organskom materijalu. Kao što svaka zgrada nije arhitektura, tako ni svaka pejzažna površina nije perivoj.

Perivoji su u gradu bili posrednici između neurbanih oblika prirode i antropogenoga gradskog tkiva. Perivojna arhitektura nije puko uređenje javnih neizgrađenih (otvorenih) površina u gradu, već se njome oblikuje i izgrađuje gradsko tkivo javne namjene – od ulica i trgova do gradskih perivoja, šetališta, parkova i perivojnih šuma. Prečesto se svakodnevno kao istoznačnice za perivojne, vrtne i parkovne površine rabe riječi zelenilo, gradsko zelenilo i zelene površine. Takve površine jesu zelene zbog raslinja, mogu imati ekološku ulogu, katkada su *zelene pustinje*, ali najčešće su lišene kreativnog i projektiranog. Perivoji i perivojni trgovi zagrebačke Lenucijeve potkove ili nekadašnji perivoji dubrovačkih ljetni-

kovaca nisu zelene površine! Podrška neshvaćanju i neprepoznavanju vrijednosti i važnosti perivojne arhitekture je i ozakonjena terminologija u izradi prostorno-planske dokumentacije, gdje se u planovima namjene prepoznaju samo *zelene površine* koje se označavaju slovom Z. Slično je i s arhitekturom koja se poistovjećuje s izgradnjom i građevnim područjem umjesto da ona (arhitektura) bude glavni cilj planiranja grada, gdje na prvo mjesto dolazi arhitektonska i urbanistička vrsnoća umjesto birokratsko-administrativne bezlične izgradnje. Posljedica jest izgrađivanje i popunjavanje parcela pri čemu se ne misli grad.

JAVNI PROSTOR GRADA

Pauzanija, grčki putopisac i vojskovođa iz 2. stoljeća, napisao je da se mjesta koja nemaju javne građevine ne mogu smatrati gradom. A javni vanjski prostori – trgovi i perivoji – isto su građevine. Bez dvojbe tu Pauzanijevu misao možemo primijeniti na javne otvorene prostore i

POVIJESNI IDENTITETSKI JAVNI PROSTORI, POSEBICE PERI- VOJI, NEPRIMJE- RENO SE KORI- STE I NAOČIGLED UNIŠTAVAJU POD IZGOVOROM POVEĆANJA TURISTIČKE ATRAKTIVNOSTI I POVEĆANJA GRADSKIH PRI- HODA

reći da gradovi bez javnih perivoja i drugih javnih prostora nisu gradovi. Upravo javne građevine i javni prostori čine grad potpunim gradom jer su oni, kao i prepoznatljiva arhitektura, čimbenik urbane kulture. Upravo urbana kultura, osim urbanističkog i arhi-

tektonskog promišljanja, podrazumijeva podizanje javnih zatvorenih i otvorenih prostora. Ne zaboravimo da u Hrvatskoj svjedočimo o 25 stoljeća urbane kulture, počevši od prvih grčkih gradova u Dalmaciji u 4. stoljeću prije Krista.

U antičkoj Ateni postojale su dvije perivojne šume koje su imale javnu namjenu – Akademija i Licej/Likej – gdje su se nalazile Platonova i Aristotelova škola. Aristotelov Licej/Likej poznat je po peripatetičkoj školi (*περίπατος*: šetnja, šetalište), gdje se raspravljalo šetajući. Upravo je prema jednom tumačenju grčka riječ *περίπατος* korijen riječi *perivoj*, koja se u hrvatskom jeziku rabi od 16. stoljeća. Tradicija javnih gradskih prostora potječe iz doba prije grčke kulture, ali je s grčkom i kasnije s rimskom urbanom kulturom afirmiran prostor agore i foruma kao javnih prostora oko kojih su smještene brojne javne građevine. Kultura trgova postojala je u svim proteklim stoljećima. Izgleda da je ona u Hrvatskoj zaboravljena posljednjih pola stoljeća jer u podu-

zetničkom i političkom promišljanju nema odviše svijesti za javne prostore u gradu – ni trgove ni perivoje. Ne shvaća se da upravo javni prostori podižu cijenu zemljišta i cijenu nekretnina te da pokazuju visoku razinu urbanosti. Danas je u Hrvatskoj vrlo često obrnuti proces u kojemu se zanemaruje javno dobro. Javni prostori zauzimaju se privatnom izgradnjom, planirane pejzažne površine (Z-namjene) u urbanističkim se planovima prenamjenjuju za izgradnju u privatnom interesu, poništeni su kriteriji za planiranje dostatnih pejzažnih površina u gradovima, a novi urbanistički planovi rijetko kada predviđaju prostorno usustavljene i potencijalno gradotvorne javne površine.

JAVNI PERIVOJI

Iako su javni perivoji postojali i u ranim razdobljima urbane povijesti kao univerzalna građanska moda i opća urbanistička potreba, oni se pojavljuju već u rano barokno doba. Osim prometa bili su glavna urbanistička tema 19. i 20. stoljeća kada su sustavno planirani i uređivani. U 17. i 18. stoljeću kraljevske perivojne šume i perivoji otvaraju se za javnost – u Londonu Hyde Park, Kensington Gardens i St. James Park; u Parizu Jardin de Tuileries i Champs-Elysees; u Beču Prater i Augarten itd. Građanima se otvaraju i privatni plemićki perivoji. Tako grof Canal u Pragu podiže perivoj Kanalka za praško građanstvo (1787.), a slično se događa i u mnogim drugim mjestima u Habsburškoj Monarhiji. Počevši krajem 18. stoljeća, a učestalo u 19. stoljeću sve do Prvoga svjetskog rata, u cijeloj Europi podižu se brojni i različiti tipovi javne perivojne arhitekture kao što su zabavni perivojni, perivoji spektakla, gradski perivoji, javna šetališta, javni perivoji i šetališta na

gradskim utvrđenjima, lječilišni perivoji i perivojni trgovi. Podizanje javnih perivojnih prostora bilo je tada u Europi urbani način razmišljanja, nerazdvojno od urbanizma i arhitekture, potpuno gradotvorno. Istodobno, i jednako strasno kao u Europi, podižu se javni perivojni prostori u Hrvatskoj. Gradski vrt u Osijeku počinje se uređivati već oko 1750. godine, a zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac počinje uređivati Maksimir iz biskupske šume 1787. godine, što je vrlo rano i za europske prilike. I romantično završen Maksimir u doba biskupa Haulika (uređenje 1838. – 1847.), još je uvijek jedan od prvih javnih perivoja u cijeloj Europi, stariji od mnogih poznatih europskih i američkih perivoja. Nema grada u Hrvatskoj, neovisno o veličini, koji u drugoj polovici 19. stoljeća nije podizao javne prostore perivojne arhitekture. Za-

PERIVOJNA ARHITEKTURA NIJE PUKO UREĐENJE JAVNIH NEIZGRAĐENIH POVRŠINA U GRADU; PERIVOJI SU U GRADU POSREDNICI IZMEĐU NEURBANIH OBLIKA PRIRODE I ANTROPOGENOGA GRADSKOG TKIVA

Zagrebu iz 1937. godine, s prvim dječjim igralištem u Zagrebu i u Hrvatskoj, najpoznatiji je primjer iz doba rane moderne. Urbanizam Splita III iz 1960-ih i 1970-ih godina modernistički interpretira javne

prostore dalmatinske i mediteranske tradicije afirmirajući ulicu koja preuzima ulogu trga i javnog prostora. Nažalost, s krajem 20. stoljeća završava kreativno i gradotvorno promišljanje grada. Zamjenjuje ga administrativni urbanizam koji guši kreativnost, ne potiče urbanističku i arhitektonsku vrsnoću, pa se u takvom kontekstu javni perivojni i pejzažni prostori ne prepoznaju kao nositelji urbaniteta – kako tradicionalnoga tako i suvremenoga. Zanemarivanjem ili negiranjem naslijeđenog identiteta gradovi gube one vrijednosti koje su stvarane od antičkoga doba na tlu Hrvatske.

GRADOTVORNO PROMIŠLJANJE JAVNIH PROSTORA

U gradotvornom smislu velika je razlika između perivojne arhitekture i zelenih površina. Dok kod zelenih površina prevladava kvantitativni kriterij (kvadratni metri *ozelenjenih* površina po stanovniku grada), kod perivojne arhitekture prevladavaju kvalitativni arhitektonski i urbanistički kriteriji – oblikovni, strukturni i programsko-sadržajni. Gradotvornost javne perivojne arhitekture podrazumijeva promišljanje o tipološkoj pojavnosti i raznolikosti u urbanom tkivu, primjerenom povijesnom, postojećem i planiranom kontekstu grada, a s ciljem kreiranja urbanističko-arhitektonskog identiteta suvremenoga doba. Što je gradotvornoga nastalo i ostalo u izgradnji hrvatskih gradova u zadnjih pola stoljeća? Osim malobrojnih pojedinačnih zgrada i malih prostornih zahvata, što možemo izdvojiti i pokazati kao doprinos u urbanizmu i perivojnoj arhitekturi posljednjih trideset ili pedeset godina? Nije moguće do dijeliti čak ni nagradu za urbanizam jer nedostaje projekata i izvedbi za koje se

GRADSKI VRT, OSIJEK, OKO 1903.; FOTO: IZ FONDA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

može nedvojbeno prepoznati da misle grad kao cjelinu i sustav.

Uvijek je u prošlosti bilo nepoželjnih desetljeća i stoljeća u kojima je izostalo gradotvorno promišljanje gradova. Rado ističemo hrvatske primjere koji potvrđuju kontinuitet dvadeset pet stoljeća duge urbane kulture. Nakon antičkoga doba kontinuitet i vrsnoću potvrđujemo sa srednjovjekovno-renesansnim urbanizmom Dubrovnika, Stona, Korčule i Paga, baroknim urbanizmom Osijeka ili Bjelovara, Lenucijevim urbanizmom 19. i početka 20. stoljeća u Zagrebu, modernističkim planiranjem i projektiranjem Zagreba sredinom i u drugoj polovici 20. stoljeća (Antolićev plan grada, izvedba Južnoga / Novoga Zagreba), kao i već navedena urbanističko-arhitektonska zamisao i provedba Splita III. U svim ovim projektima javni prostori nisu izostali. Međutim, sada ih treba očuvati i spriječiti novu izgradnju u javnim pejzažnim modernističkim prostorima *između zgrada*.

U daljnjoj i bližoj prošlosti, u kontekstu gradotvornog promišljanja grada, poticatelji i promicatelji ideje za podizanje i uređenje javnih perivojnih prostora bili su bano­vi, biskupi, vojni zapovjednici gradova, gradonačelnici ljubitelji perivojne kulture, gradopoljepsavajuća društva te ugledni građani koji su poklanjali svoje zemljište za javne perivoje. Je li to moguće na suvremeni način ponoviti? Prema trenutnom stanju urbane svijesti čini se da nije. Možda će biti u budućnosti. Nadajmo se da ne će trebati dugo čekati. Moraju se poklopiti i uskladiti politička volja, naobrazba i osviještenost onih koji donose odluke i osiguravaju novac te stručni pristup koji promišlja grad na prepoznatljivo gradotvoran način.

Povijesni modeli planiranja, projektiranja, podizanja, uređenja i financiranja javnih prostora i nadalje su primjenjivi u dijelu koji prepoznaje trajna načela. Kada se ti modeli očiste od nebitnih pojedinosti vezanih uz lokalni prostor i trenut-

CIRIL JEGLIČ: KREŠIMIROV PERIVOJ, ZAGREB, 1941.; FOTO: IZ FONDA NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

ni povijesni društveni i politički kontekst, tada je moguće na podlozi trajnih vrijednosti i trajnih načela suvremenim postupcima ostvariti jednako značajne učinke. Iz povijesnih modela shvatit ćemo da se javni prostori nisu podizali zbog profita ili osobne koristi, već zbog općekorisnih i trajnih vrijednosti javnih prostora u gradu, koji će dati trajni doprinos urbanoj kulturi i vrsnoći života u gradu. Valjalo bi takva razmišljanja revitalizirati da bi postala svojina svih, posebice onih koji donose odluke i koji pla-

niraju gradske proračune. *Misliti grad* poželjna je sintagma.

Gotovo svi gradovi, i veliki i mali, žive na staroj slavi povijesnih trgova i povijesnih perivoja. Lijepo je poštivati i održavati nasljeđe, ali svako doba mora stvoriti novo, da bi to novo u budućnosti moglo postati novo nasljeđe. Valjalo bi istražiti i utvrditi koliko je pojedini grad podigao novih trgova i novih perivoja u zadnjih trideset, pedeset ili sto godina. Gradovi su u drugoj polovici 20. i početkom 21. stoljeća jako povećani površinom i brojem

stanovnika. Jesu li ostvarili novi identitet, jesu li građanima dali nove javne prostore? Po čemu su gradovi postali prepoznatljiviji, jesu li uopće prepoznatljiviji osim što su izgradnjom ispunjena neizgrađena zemljišta? U kontekstu ovoga razmišljanja navodimo tekst koji su autori objavili prije petnaest godina.

Devetnaesto stoljeće najviše je učinilo za javne gradske prostore, među kojima su upravo gradski perivoji i šetališta imali posebno značajno mjesto. Odnos

prema gradu i javnom prostoru u gradu postaje ponovno na početku 21. stoljeća za Hrvatsku od posebnoga značenja jer kao da smo zaboravili da grad nije samo skup privatnih parcela na kojima svatko može graditi kako i koliko želi. Upravo nas javni perivoji 19. i početka 20. stoljeća vraćaju na itinerare kulturološkog shvaćanja gradskoga prostora, brige za javni prostor u gradu i skladni odnos između javnog i privatnog interesa. Svi primjeri starih perivoja u hrvatskim gradovima pokazuju da smo taj sklad nekoć postigli,

IZ POVIJESNIH MODELA SHVATIT ĆEMO DA SE JAVNI PROSTORI NISU PODIZALI ZBOG PROFITA ILI OSOBNE KORISTI, VEĆ ZBOG OPĆEKORISNIH I TRAJNIH VRIJEDNOSTI JAVNIH PROSTORA U GRADU

ali je on nestao i trebamo ga ponovno stvarati. No, moramo očuvati ono što je još ostalo od tih nekadašnjih javnih gradskih perivoja – ne samo zbog očuvanja perivoja kao povijesnoga naslijeđa nego i kao polazišta za suvremena promišljanja i oblikovanja novih, pa i kreativnu interpretaciju i prihvatljivu obnovu starih perivoja.

Nužno je pridobiti javnost, a onda i državnne i gradske institucije, da se povijesni gradski perivoji vrsno obnove i primjerenno koriste kako bi mogli imati ulogu koja im je izvorno bila i namijenjena – perivoji kao gradotvorni i prepoznatljivi javni gradski prostori koji grade identitet grada i stvaraju ugođaj ugodnog mjesta. Čovjek je oduvijek težio ugodnom i lijepom, a perivoji su od svoga nastanka bili idealan prostor za ostvarenje njegovih želja, snova i iluzija. ¹

¹ Citat iz knjige *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću – javna perivojna arhitektura hrvatskih gradova u europskom kontekstu* koja je objavljena 2004. godine. Autorima Bojani i Mladenu Šćitarociju dodijeljena je za tu knjigu nagrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za najviša znanstvena i umjetnička dostignuća u Republici Hrvatskoj za 2004. godinu u području likovnih umjetnosti.